

УДК: 126+301

Особистість у дискурсі соціально-філософської думки (Ч. 2: від Нового часу до кінця ХХ ст.)

Г.Я. НАРЯДЬКО

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, Україна, E-mail: marlinna@yandex.ru

Авторське резюме

У статті досліджується проблема особистості як цінності в дискурсі соціально-філософської думки, для чого виокремлюються її джерела, процес становлення, розвиток і результати, що були досягнуті в рамках загальнофілософських теорій (від Нового часу до кінця ХХ ст.).

І. Кант, І. Г. Гердер, Г. В. Ф. Гегель, Р. Декарт та інші досліджують феномен свободи, як однієї з фундаментальних рис особистості. Зокрема І. Кант стверджував, що становлення особистості пов'язано з самостійною поведінкою. З іншого боку особистість – це не лише свобода, але й обмеження останньої, тобто підкорення самостійної поведінки розуму та моралі. Ідеї антропоцентризму були характерні і для І. Г. Гердера, який проголосив особистість непересічною цінністю, що має вищий і самостійний сенс та наділяє їм все, до чого торкається.

В працях З. Фрейда, К. Г. Юнга з особистості «скинутий ореол святості», вона опущена до рівня органічного комплексу, а її відносини з подібними собі дегенерують до рівня жорстокої біологічної боротьби, в якій руйнується і цінність самої людини як особистості.

Еріх Фромм відмовився від фрейдівської концепції людини, діалектично сполучаючи біологічне та соціальне. Поглиблено аналізують проблеми «самості» особистості С. Кьєркегор, Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс, в роботах яких її винятковість та самоцінність впливає з відповідальності за світ та за саму себе. З початку ХХ століття в Західній Європі сформувалась етика самоцінності особистості, представники якої – Д. Ройс, Е. Муньє, Б. Кроче, Б. Бозанкет. З середини ХХ століття європоцентричне світовідчуття відходить на задній план, замість цього формується широке культурологічне світовідчуття, яке вимагало визнання самоцінності окремих культур. Ці глобальні зміни приводять до зміни розуміння особистості. Перш за все, вона перестає сприйматись онтологічно.

Ключові слова: особистість, Новий час, Німецька класична філософія, психологічна концепція, екзистенціалізм.

Personality in the discourse of social and philosophical thought (P. 2: from New age to the end)

H.YA. NARYAD'KO

South ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushynsky, Odesa, Ukraine,
E-mail: marlinna@yandex.ru

Abstract

Kant, J.G. Herder, G.W.F. Hegel, Descartes and others explore the phenomenon of freedom as a fundamental personality traits. In particular, Kant argued that identity formation is due to the independent behavior («freedom», «independence of the whole mechanism of nature»). On the other hand a person - is not only freedom, but also the limitations of the latter, that the conquest of the mind and behavior of individual morality. Ideas anthropocentrism were characteristic of JG Herder, who declared value outstanding personality that has a higher and independent sense and gives them everything it touches.

Unlike modern times, where private property is considered as one of the conditions for the formation of a free individual, Marx advocates its destruction, which will, in his opinion, the full development of the individual, and will not work for subsistence and creative needs. In this approach, the individual recognizes its utter dependence on the social system, mode of production and distribution in the country. That identity as a separate unit, which acts as the center of social construction, does not take place, according to Marx.

Profound analyze the problem of «self» personality S. Kierkegaard, J.-P. Sartre, Heidegger, Jaspers, in which its uniqueness and intrinsic value derived from responsibility for the world and for itself. The main value being claimed identity, which creates free. Since the beginning of the twentieth century in Western Europe formed the ethics of self-worth individual, whose members - D. Royce E. Mounier, Benedetto Croce, B. Bozanket - see it as being a unique inner world. The meaning of life thinkers believe samovtilennya personality, and the only criterion of truth last - moral values himself, with individual actions may not be consistent with social norms.

Since the mid-twentieth century yevropotsentrychne attitude recedes into the background, but instead formed a wide culturologic attitude, which required the recognition of the intrinsic value of individual cultures. These global changes lead to a change in understanding personality. First of all, it is no longer understood ontologically.

Keywords: personality, New Era, German classical philosophy, psychological concept, existentialism.

Постановка проблеми. Нове тисячоліття все більш актуалізує дослідницький інтерес до соціокультурної системи, що змінюється, перш за все, до змін в ціннісній системі. При цьому робиться акцент не скільки на соціокультурні об'єкти та процеси, а, в першу чергу, на особистість, яка є головним суб'єктом змін у соціумі.

Для повного усвідомлення проблеми цінності особистості необхідно знати її джерела, розвиток і результати, що були досягнуті в історії філософії.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему особистості в дискурсі соціально-філософської думки досліджували такі вчені, як Бердяєв М. А., Каган М. С., Ларцев В. С., Баткін Л. М., Велик А. А., Загороднюк В. П. та багато інших.

Мета дослідження. Для історичного аналізу проблеми цінності особистості слід простежити процес становлення її в рамках загальнофілософської теорії особистості.

Виклад основного матеріалу. В європейській філософії Нового часу проблема особистості розглядається через уявлення про розум, свободу та мораль. Вже в епоху Відродження було поставлене питання: як можлива самотійна поведінка (свобода особистості)? З іншого боку, необхідно було розібратися, як самотійна поведінка співвідноситься із соціумом. І. Кант стверджує, що свобода особистості лише тоді руйнівна для соціуму та культури, коли людина перестає орієнтуватись на «вічні закони розуму», під якими розуміється, з одного боку, постаць Бога, з іншого – діяльність і мислення людей. Якщо людина буде критично відноситись до себе та інших, а також розмірковувати як діяти правильно, якщо вона буде вслуховуватись у розум, то буде вільна і стає особистістю. Отже, І. Кант стверджував, що становлення особистості пов'язане з самотійною поведінкою («свободою», «незалежністю від механізмів усієї природи»), особистість – це не лише свобода, але й обмеження останньої, тобто підкорення самотійної поведінки розуму та моралі.

Ідеї антропоцентризму були характерні і для І. Г. Гердера. Він проголосив людину непересічною цінністю, що має вищий і самотійний сенс та наділяє їм все, до чого торкається. Він писав: «Куди б не заходив на широких просторах історії людський розум, він шукає тільки себе і знаходить тільки себе самого. Чим більше істини та людяності зустрів він у своїх мандрах, тим міцніші, корисніші, прекрасніші будуть його створіння і тим скоріше погодяться з їх правилами розум і серця всіх людей у всі часи історії» [3, с. 443]. Ці ідеї показали, що настали нові часи Просвітництва. Йшлося про просвітлення людини світлом природного розуму, що іманентно наявний у світі і в людях. Набуття такого розуму знаменувало собою стан «дорослості» людства, коли воно спромож-

не мислити своїм власним розумом, не маючи потреби у зовнішніх авторитетах і опікуванні.

Капіталізм визволив індивіда від багатьох форм особистої залежності, розширив автономію особистості в плані соціального спілкування і діяльності. Він зруйнував національну замкненість і розширив автономію особистості в галузі культурної ідентифікації. Була знищена монополія церкви, зменшена влада традицій, полегшилося розповсюдження ідей та інформації. Відповідно суттєво розширилася автономія особистості в плані формування її ціннісних орієнтацій. Усе це надзвичайно збільшило розмаїття та багатство індивідів як особистостей, викликало плідне зростання матеріальних та духовних потреб. Г. В. Гегель, досліджуючи феномен всесвітнього духу, вважав, що свобода людини, громадянина у громадянському суспільстві є головною метою цього духу. Аналізуючи третій період германського світу від Реформації до свого часу, Г. В. Гегель підкреслював, що для подальшого розвитку головними є два моменти – створення держави, що слугує інтересам людини, і перетворення протестантської релігійної форми волі і внутрішнього життя людини на індивідуальну волю, що хоче вільно проявитися. У реальному житті це мало означати свободу ремісництва, право людини продавати свої здібності до праці, вільний доступ до всіх державних установ [2, с. 397 - 422]. Реалізація свободи як універсального права людини є, за Гегелем, явищем світового значення.

Реальність у філософії Нового часу повністю редукується до природи та людини. Останні розуміються як універсуми, в тому плані, що поза ними нічого немає. Людина Нового часу цілком визнавала за собою право впливати на природу за своїм розумом. Людина – це «слабкий очерет», але мислення одразу ставить її над природою. Творець теж включений в цю реальність, і хоч саме він створив і людину, і природу, він не бере безпосередньої участі в житті природи та не керує думками і поведінкою людини. Людина діє самотійно (включно мислення). Але людська думка не досконала. На думку Р. Декарта, лише ідеальний Бог робить наше мислення ясним та ефективним, допомагаючи «не зовсім досконалій людині зрозуміти об'єктивний стан справ у світі» [4, с. 344]. Але, за Р. Декартом, людина хоч й не досконала, як Бог, все ж таки схожа на нього, і що найголовніше – здатна до нескінченності збільшувати ступінь своєї досконалості – це пояснює можливість самотійного мислення та пізнання світу. Р. Декарт пояснює людські помилки при мисленні особливістю нашої волі, яка без перешкод вибирає не те, що потрібно. «Звідки народжуються мої помилкові судження? - питає Р. Декарт. – Очевидно, тільки з того, що воля будучи більш обширною, ніж розум (entendement), не утримується мною в

межах, але розповсюджується також на речі, котрі я не розумію. Відносячись сама по собі до них байдуже, вона дуже легко помиляється і вибирає неправду замість істини і зло замість добра; тому я помиляюсь та грішу» [4, с. 376 - 377]. Як тільки відчуття єдиного європейського людства (культури) почало слабшати, чому сприяли нові наукові відкриття, криза імперій, розвиток демократичних інститутів, світові війни, одразу віра в розум, мораль та свободу особистості (за І. Кантом) почала піддаватись критиці, апогеєм якої була заява Ф. Ніцше «Бог помер» і старі уявлення про світ та людину не більше, ніж ілюзія. Традиційна філософія, стверджує Ф. Ніцше, розглядає світ як застиглий, в той час як це безперервне становлення. Цінністю є не особистість, що орієнтується на мораль та розум, а надлюдина, яка є завойовником та організатором простору та часу, керується волею до влади та власними можливостями, які є необмеженими. З огляду на думки Ф. Ніцше, цікавими є роздуми Л. С. Виготського, який говорить про те, що особистість здатна направляти самостійну поведінку і на себе, на власне покращення, перероблення; оскільки вона – явище природи, то пізнавши в природно науковій психології закони психіки, людина зможе керувати собою і навіть створити під запрограмовані цілі новий тип людини [1, с. 389, 436].

Психоаналітична концепція людського буття, що склалася наприкінці ХІХ століття, акцентує увагу на ролі несвідомих детермінант життєдіяльності, до яких її засновник З. Фрейд відносив біологічні потреби. Відкривши в структурі духовного досвіду людини три рівні, Фрейд робить висновок про те, що необхідно знайти баланс «Над-Я» і «Воно» і цим надати «Я» можливості вільно і розумно реалізувати себе.

Е. Фромм відмовився від фрейдівської концепції людини, діалектично сполучаючи біологічне та соціальне. Говорячи про сучасне йому суспільство, філософ говорить, що в його основі лежить управлінська демократія. Люди діють під впливом масового навіювання, їх мета – більше виробити та використати. Будь-яка діяльність підпорядкована економічним цілям, засоби стали цілями, а людина – автоматом, який ситий та вдійтий, але позбавлений зацікавленості до своїх специфічних людських якостей та функцій. Людина має вчитися любити. Любляча сутність людини має бути невіддільною від її життя в суспільстві і складати з нею неподільну єдність. Він стверджував, що основою майбутнього суспільства може стати людина, здатна виявити любов до інших, людина з вірою в себе і вмінням відчувати єдність з усім, що існує на Землі. Така любов руйнує відчуження і дає можливість відчувати себе необхідною цінністю [6, с. 85 – 95; 7, с. 22 - 192].

Схожу концепцію, на наш погляд, пред-

ставляє П. Сорокін. Будучи прихильником ідеологічної культури, він вважав, що основною реальною цінністю є Бог. Ця точка зору відобразилася в постулатах багатьох релігій. Сорокін вважав, що моральні цінності, які виходять від Бога, є абсолютними. Їх основна суть – це всезагальна та безкорислива любов Бога до людини, людини – до Бога, людини – до людини. Будь-яка людина, незалежно від раси, статі, соціального положення, віку, кому властива така мораль, сама по собі, стверджував Сорокін, уже являє найвищу цінність [5, с. 491]. В той же час, характеризуючи негативні впливи капіталістичних відносин на систему цінностей всього суспільства і окремого індивідуума, П. Сорокін піддає критиці породжені новими соціально-економічними умовами філософські теорії людини та її цінності. Він стверджував, що більшість мислителів того часу розглядали людину, як і всю людську історію, ніщо інше, як постійну взаємодію космосу, кліматичних та географічних змін, біологічних сил та інстинктів і вважали, що саме ці сили, а не людина, є творцем цих людських цінностей, а сама вона, як втілення надорганічної енергії, думки, совісті, свідомості, відіграє незначну роль у цих процесах. Суспільство, вважає він, настільки звикло до такої точки зору, що часто не усвідомлює повної деградації, до якої вона призводить. Замість того, щоб піднести людину до рівня носія високих цінностей, яких тільки можна досягнути у цьому світі, людина опущена до рівня органічного чи неорганічного комплексу, який нічим не відрізняється від мільйона подібних комплексів. Оскільки людина лише комплекс атомів, а події людської історії всього лише механічний рух атомів, то ані людина, ні її культура не можуть вважатися священними і не можуть являти собою вищу цінність. Разом з деградацією людина падає з величного п'єдесталу, шукаючи правди, істини, абсолютної цінності і опускається до рівня тваринного, прагнучи лише задовольнити свою «жадобу», «апетит», «егоїзм». Все це приводить людину до того, що вона починає все зводити лише до «матеріальних атомів», за умови що абсолютними цінностями стають матеріальні цінності – досягнення влади, багатства тощо. ореол святості скинутий з людини і її відносини з подібними собі дегенерують до рівня жорстокої боротьби, в якій руйнується і цінність самої людини [5, с. 483 - 484].

Поглиблено аналізують проблеми «самості» особистості у філософії екзистенціалізму. Представник цього напрямку С. Кьєркегор пов'язував можливість розкриття справжньої природи особистості зі здійсненням суб'єктивного вибору: бути і залишатися людиною означає робити з належною енергією вибір власного життєвого шляху заради самого себе. Екзистенціалісти підкреслюють особистісний

характер існування людини, необхідність вбачати в кожному особистість. Свобода та особистість тісно пов'язані. В будь-якій ситуації людина має її, на думку екзистенціалістів. «Якщо ти воюєш в Алжирі, - писав Ж.-П. Сартр, - це твоя війна» (не кажи, що тебе змусили. Тому що можна було вибрати покарання, аніж брати участь у війні). Головне – не втратити себе, своє істинне існування. Екзистенціалісти релігійного складу часто цитують біблійне висловлювання: «Замало користі людині, якщо вона придбає увесь світ, а власній душі нашкодить». Втратити істинне існування можна також через втрату власної індивідуальності, стаючи «посередньою» людиною. Це відбувається через вплив суспільства на людину. М. Хайдеггер назвав вплив суспільства терміном «ман» (з нім. *man* – неозначений займенник). Він, як і К. Ясперс, відмітив факт активного впливу на людину засобів масової комунікації (радіо, газети, ТВ). Філософи побачили реальну небезпеку, яке несе людині всевладдя масової комунікації. Це небезпека омани людей, навіювання всіляких стереотипних думок, якщо вони підпадуть під контроль тоталітарної особистості. Що й сталося в період фашистської диктатури в Німеччині. Звідси заклик німецьких екзистенціалістів – особистість має зберігати власне «я», не піддаватися масовим настроям. Тут звучить думка про високий статус особистості в світі. «Людина – істота метафізична, вона не може існувати, не присвячуючи своє життя чомусь безумовному». В релігійному суспільстві «безумовне» розуміється як «життя з Богом», як осмислення земного життя в якості сходинки до життя вічного. Пошук смислу – межа людини. Жодна річ, - розмірковує Ж.-П. Сартр, - не прагне того, щоб бути повнотою або цілісністю. Стілець, у якого відломлена ніжка, зовсім не прагне відновити її. «Неповний місяць» не переживає власної недосконалості, лише людина переживає через власну недосконалість. Вона, за словами Ж.-П. Сартра, - «відповідальна за світ та за саму себе. Вона несе весь тягар світу на власних плечах». Звідси, на думку екзистенціалістів, випливає винятковість особистості та її самоцінність.

З початку ХХ століття в Західній Європі сформувалась етика самоцінності особистості, представники якої – Д. Ройс, Е. Муньє, Б. Кроче, Б. Бозанкет – розглядають індивіда як істоту з унікальним внутрішнім світом. Сенсом життя вони вважають самовтілення особистості, а єдиним критерієм істинності останнього – моральні цінності самого індивіда, причому вчинки особистості можуть не узгоджуватися із суспільними нормами.

До середини ХХ століття «конструкція» особистості працювала доволі успішно. Але, починаючи з цього періоду, різко змінюються

умови, назріває криза культури. Європоцентричне світовідчуття відходить на задній план, замість цього формується широке культурологічне світовідчуття, яке вимагало визнання самоцінності окремих культур. Складається нова цивілізація, в межах якої стверджуються як правомірні найрізноманітніші конфесії, езотеричні вчення, світовідчуття. Ще починаючи з І. Канта, йде критика натуралістичного бачення дійсності, яка не могла призвести до визнання різних реальностей замість однієї – фізикалістської. В практичному відношенні людина вчиться нових форм життя: не відмовляючись від себе, вона вчиться визнавати бачення та реальності інших людей, будувати з ними спільну діяльність. Ці глобальні зміни в свою чергу призводять до зміни розуміння особистості. Перш за все, вона (особистість) перестає сприйматися онтологічно.

Сучасне розуміння особистості поступово починає включати в себе різні розуміння та концепції особистості. Особистість – це не лише те, що є в людині, але і знання про останню, і рефлексія, і «вигадання себе людиною», про що в свій час писав Ф. М. Достоєвський. Через ускладнення реальності з'являється поняття двох планів: соціального та вітального. Перший – загальний для всіх людей, він обумовлений економікою, виробництвом, соціальними системами і т. д., тобто реальною взаємодією людей, їх взаємозалежністю один від одного. Другий – специфічний для кожної людини (особистості, групи, субкультури), який обумовлений індивідуальною культурою, досвідом життя, формою буття. Тобто людина одночасно знаходиться в двох планах, (знаходячись у реальній взаємодії з іншими людьми, одночасно здатна реалізовувати власний життєвий шлях. На вітальному рівні істина це не просто принцип відповідності знання та дійсності, але і засіб реалізації себе, засіб самоорганізації власного життя. Тут відбувається підриг онтологічної природи особистості, її константності та іманентності. Звідси постає завдання відбудувати новий образ себе, який би включав ідею культури та інших як рівноцінні по відношенню до ідеї «Я». Отже, джерело нашого існування, буття є не тільки в нас, але і в інших, а також в культурі. «Центр світу» не один – в нас, який збігається з нашим «Я», - а розміщується в «трикутнику», вершини якого задані культурою, іншими і, врешті-решт, власним «Я». Звідси випливає нове бачення свободи.

Сучасна людина, на думку М. Фуко, – це, по-перше, людина, яка критично відноситься до себе, до всього, що вона робить, до того, про що вона мислить, відчуває. Це людина, яка постійно себе конструює, аналізує та встановлює власні межі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса // Собр. соч. : в 6 т. / Л. С. Выготский. - М. : Педагогика, 1981. - Т. 1. - с. 389, 436.
2. Гегель Г. Философия истории. - Сочинения / Г. Ф. В. Гегель. - Т. VIII. - М., Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. - 470 с.
3. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер; [пер. с нем. и примеч. А. В. Михайлова]. - М. : Наука, 1977. - 703 с.
4. Декарт Р. Избранные произведения / Рене Декарт; [пер. с франц. и лат.; ред. и вступ. ст. В. В. Соколова]. - М. : Политиздат, 1950. - 711 с.
5. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин; [общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: пер. с англ.]. - М. : Политиздат, 1992 - 542 с.
6. Фромм Э. Духовная сущность человека. Способность к добру и злу. - Глава 6: Свобода, детерминация, альтернативность / Э. Фромм // Философские науки. - 1990. - № 8. - С. 85 - 95.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2015

REFERENCES:

1. *Vygotskiy L. S. Istoricheskiy smysl psihologicheskogo krizisa (Historical meaning of psychological crisis)*. M. : *Pedagogika*, 1981. Vol. 1. p. 389, 436.
2. *Gegel G. Filosofiya istorii. - Sochineniya (Philosophy of history)*. Vol. VIII. M., L.: *Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe zdatelstvo*, 1935. - 470 p.
3. *Gerder I. G. Idei k filosofii istorii chelovechestva (Ideas to the philosophy of history)*. M. : *Nauka*, 1977. - 703 p.
4. *Dekart R. Izbrannyye proizvedeniya (Selected Works)*. - M. : *Politizdat*, 1950. - 711 p.
5. *Sorokin P. A. Chelovek. Tsivilizatsiya. Obschestvo (People. Civilization. Society)*. M. : *Politizdat*, 1992 - 542 p.
6. *Fromm E. Duhovnaya suschnost cheloveka. Sposobnost k dobru i zlu. - Glava 6: Svoboda, determinatsiya, alternativnost (The spiritual essence of man. Capacity for good and evil)*. *Filosofskie nauki*. - 1990. - № 8. - P. 85 - 95.

Нарядько Галина Яківна – кандидат філософських наук, доцент
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
Адреса: 65120, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
E-mail: marlinna@yandex.ru

Naryad'ko Halyna Yakivna – PhD in philosophy, associate professor
South ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushynsky
Address: 26, Staroportofrankivska Str., Odessa, 65120, Ukraine
E-mail: marlinna@yandex.ru